

EMLÉKEZZÜNK

Politikai diákperek Bonyhádon (1933-1948)

Bonyhádot a millennium korában még *német város*-ként emlegették. Ma a legtöbb embernek a következők jutnak eszébe róla: szarvasmarha-tenyésztés, zománcedény, cipőgyár. Történeti múltjából esetleg a Perczel családról és a 48-as völgyeségi sváb nemzetőrökről vannak ismeretei. Politikai szempontból az 1930-1940-es években vált a Völgyesség és Bonyhád országosan híressé-hírhedtté, ugyanis a térség a pángermán-náci-Volksbund szervezkedés országos központja lett. Azt már kevesebben tudják, hogy innen indult el a Hitler-ellenes szellemi ellenállást hirdető *Hűséggel a Hazához* mozgalom 1942. januárjában (hetekkel megelőzve az antifasiszta Magyar Történelmi Emlékbizottság színrelépését). Ezt a mozgalmat az elmúlt évtizedekben tudatosan elhallgatták.*

E feszültségekkel terhes politikai légkörben a diákság nem maradt közömbös. A Hitler hatalomra jutása és a hazai proletárdiktatúra bevezetése között eltelt másfél évtizedben (1933-1948) három politikai diákkerre került sor Bonyhádon. Nem diákcsínyekről van szó, hanem bíróságok ítélőszéke elé idézett szembeszegülésről.

Jelenlegi ismereteim szerint az 1933. évi bonyhádi diákker az első középiskolai náci-ellenes per volt Magyarországon (Gömbös Gyula miniszterelnökségének 8. havában és Hitler kancellárságának 5. hónapjában). Az 1935. évi per mozgató rugója ugyancsak a „volksdeutsch”-diák ellentét volt. Nem tudom, hogy az 1948-as, az iskolák államosítása ellen utólag tiltakozó és a népbíróság elé kerülő diákkernek hány társa akad az országban.

A tények feltárása során nem dűskálhattam sok korabeli forrásban. A bírósági iratanyagok vagy megsemmisültek, vagy valahol lappanganak, s nem juthattam hozzájuk. A fellelhető szűkszavú dokumentumokat a visszaemlékezők vallomásai hitelesítették és kiegészítették. Mindhárom perhez személyes emlékek is fűznek: az elsőben a bátyám vádlott volt, a másodikban kisgimnazista tanúként szerepeltem, a harmadik per idején bonyhádi tanár voltam már. A téma feldolgozására nemcsak a helytörténeti ismeretek bővítése ösztönzött, hanem az is, hogy az ifjúságtörténet kutatásának ún. fehér foltjaira tereljem a figyelmet.

Érettségizett diákok a megyei bíróság előtt 1933-ban

1930 táján Magyarország németek lakta vidékein egyre sűrűbben tűntek fel a Németországból érkező ún. turistamozgalom *vándorlegényei* (Wanderbursch, Wandervogel), a hitleri eszmék „hittérítői”, akik a nagynémet hazához való ragaszkodást, az *Übermensch*-ek világoralmi küldetését hirdették. Gömbös Miklós bonyhádi tanár (a későbbi miniszterelnök unokaöccse) már 1930 augusztusában a Pesti Hírlap hasábjain felhívta a figyelmet arra, hogy a *Wanderbursch*-ok mellett egyre szaporodnak a *hazai vándorlegények*, azok a hazai fiatal sváb értelmiségiek, akik a németországi ösztöndíjas útiújról

* A Honismeret 1985. 5. sz. 12-15. és 1992. 2. sz. 83-90. oldalain Kolta László írása foglalkozott a mozgalommal. (Szerk.)

náci agitátorként térnek haza. Velük Bleyer Jakab és Gündisch Guido évek óta csendesen folyó pángermán aknamunkája új segédcsoporttal, új vezérekkel bővült, élükön Basch Ferenc budapesti tanárral és Mühl Henrikkel, az 1929-ben Bonyhádon letelepedő magánorvossal.¹

Tevékenységük Hitler kancellári kinevezése táján (1933. január) különösen felélénkült. Illegális pártsejtek szervezése céljából a Völgység falvaiban *agitátorképző tanfolyamokat rendeznek, és házról-házra járva mételtyezték meg a lelkeket* – olvasható a Tolna megyei Újságban.² A völgyeségi propaganda-tevékenység szervezője és irányítója Mühl Henrik, a sváb betegeket ingyen gyógyító, mégis rohamosan gazdagodó magánorvos volt.

Mindezek hatására a bonyhádi gimnazistákban fokozódott a magyar nemzeti érzés, jóllehet a diákok között sok német származású tanuló volt. A VIII. osztályosok arról beszélgettek, hogy Mühl doktort le kellene állítani, meg kellene büntetni. Úgy határoztak, hogy az érettségi vizsga után Mühl elkapják és megverik. A szóbeli érettségi vizsgát követő banketten – feltételezhetően az ott elhangzó tanári- és diák-pohárköszöntők hatására – az „érett” fiatalemberek az alábbi nyilatkozatot fogalmazták meg: *„Alulírottak becsületszavunkra fogadjuk, hogy az egységes nemzeti gondolatnak hívei maradunk. Soha semmiféle nemzetiségi egyesületben részt nem veszek sem nyíltan, sem titokban, s ha ezt mégis megtenném, önként kiivetem magam a közmegevetésnek.”*³ A nyilatkozat végén 22 érettségizett diák aláírása szerepel.

Egy Siklós környéki fiú édesapja a bankettra bort hozott, de az éttermi díszvacsorán azt nem fogyaszthatták el a „tekintetes urak”. Másnap többen hazautaztak, de a maradék délután összegyűlt az egyik bonyhádi fiúnál, s ott iszogattak. A beszélgetés során felvetődött, hogy el kellene menni Mühl doktorhoz. Az akciót Libertiny Zoltán szervezte. Sötétedéskor lelkesen elindultak, becsengettek az orvos házába (ma: Vörösmarty tér 19.). Mühl kiüzent: nem megy ki, s ha valaki behatolna, a betolakodót töltött vadászpuskával várja és keresztüllövi. Ekkor a fiúk köveket gyűjtöttek, s a ház valamennyi utcai ablakát megdobálták és betörték, majd a falról letépték az orvosi táblát, amelyen csak németül volt kiírva az orvos neve és foglalkozása. A zománc táblát – nótázgatás közben – a földhöz vagdoszták és megtaposták. Ezután hazamentek, többségük az internátusba.

Másnap reggel csendőrök jelentek meg az internátusban, megtalálták az összetört zománc táblát, s faggatták a fiúkat (elsősorban Libertiny Zoltánt). A csendőrök megnyugtatták őket: ha elmondanak mindent, nem lesz semmi baj. A fiúk nem tagadtak semmit. Aznap délután mindenki nyugodt lélekkel hazautazott.

A Bonyhádi Csendőrőrs a feljelentést mégis megtette. Az őrs a *közbiztonsági tevékenységről* szóló havi összesítő kimutatásában az *esetet* a következőképpen regisztrálta: *„Magánosok elleni erőszak – előfordult: 1, kiderült: 1, feljelentett egyén: 13”*.⁴

Július közepén a szekszárdi Fiatalkorúak Megyei Bíróóságától az érdekeltek (*Libertiny Zoltán és társai*) megkapták az idézést *magánosok elleni nyilvános erőszak büntette* megjelöléssel. A meglepődő Bonnyai Sándor másnap Tabról kerékpáron Bonyhádra ment (kb. 80 km) Zarth Henrik osztálytársához. Úgy döntöttek, hogy ketten felkeresik Mühl doktort, hátha meg tudnak egyezni. Az orvos barátságosan fogadta

¹ Pesti Hírlap, 1930. aug. 2. sz.

² Tolna megyei Újság, 1933. jan. 28. és febr. 15. sz.

³ Az eredeti nyilatkozatot Perczel Bertalan átadta a szerzőnek. Aláírók: Bonnyai Sándor, Brandt Rudolf, Erős Ferenc, Gál Lajos, Gurátz Ottó, Hajas Béla, Halász Ödön, Kárpáti Mihály László, Kerbolt Kornél, Klenner Gyula, Kovács Géza, Kreskay Zoltán, Libertiny Zoltán, Müller Jakab, Pál Gyula, Perczel Bertalan, Sparas Kornél, Streitenberger Zoltán, Széles Gyula, Tokaji Gyula, Wagner Aurél, Zarth Henrik.

⁴ Tolna megyei Levéltár, Szekszárd – Völgységi járás főszoilogabírói iratok 3423/1933. sz.

őket, és közölte: hajlandó a feljelentést visszavonni, ha valamennyien írásban kijelentik: a németellenes akcióra a gimnázium tanárai bujtatták fel őket. Bonnyai és Zarth ezt elutasították.

A Fiataikorúak Megyei Bírósága augusztus elején tárgyalta az ügyet. A pótszékekkel meghosszabbított vádlottak padján 13 alperes ült.⁵ A fiúkat meglepte a zsűfolásig megtelt tárgyalóterem, ahol a „drukkerek” és „ellendrukkerek” közbekiáltásokkal, tapsokkal, éljenzessel, pfűjölással kísérték a tárgyalást. Ott volt a budapesti német követség megfigyelője és Basch Ferenc, a Deutsche Arbeitsgemeinschaft (Német Munkaközösség) vezetője. Mühl Henrik felperes nem jelent meg, őt Kusbach Ferenc budapesti „volksdeutsch” ügyvéd képviselte. A vádlottaknak nem volt ügyvédjük.

A kihallgatás során 12-en kijelentették: nem érzik magukat bűnösnek. Vallomásaikban kifejtették, hogy a nemzetiségeknek nálunk joguk van a nyelvhasználatra, az elemi népiskolákban németül vagy kétnyelven folyik a tanítás, az istentiszteleteket német nyelven tartják. Felhárította őket az, hogy a csendes, szorgalmas, becsületes sváb lakosságot Mühl Henrik felbujtja. Orvosi cégtábláján nem volt hajlandó magyar nyelven is kiírni a foglalkozását. Úgy látják, hogy a hatóságok nem törődnek a lázítással, a hitlerista propaganda terjesztésével. Meglepetést okozott Kreskay Zoltán vallomása: *„Bűnösnek érzem magam!”* Indoklása: délután elaludt, sajnálja, hogy emiatt késve érkezett *„a piszok sváb alak”* házához.

Kusbach ügyvéd a legsúlyosabb ítéletet kérte. Az ügyész is a vádlottak bűnösségét hangsúlyozta. A bíróság visszavonulás után rövidesen ítéletet hirdetett: *„magánosak elleni nyilvános erőszak büntette”* miatt a vádlottakat egyenként 3-3 havi börtönbüntetésre ítélték. A végrehajtást büntetlen előéletükre való tekintettel 3 évi próbaidőre felfüggesztette a bíróság. Kusbach ügyvéd az ítélet kiegészítését, az üvegezés és a cégtábla-pótlás költségtérítésének elrendelését kérte. A bíróság ezt elutasította, sőt elrendelte az új cégtáblán a két nyelven történő kiírást. A bíró kijelentette: az ítélet jogerős, fellebbezésnek nincs helye.

A tárgyalás után a fiúkat Mühl Henrik a bíróság kapujában várta. Közölte velük: ne higgyék, hogy ezzel vége az ügynek. Az ítéletet a megfelelő helyekre el fogja juttatni, ne bízzanak az egyetemi felvételekben. Szeptemberben kiderült, hogy Mühl valóra váltotta ígérteit. De a továbbtanulni szándékozókat mégis mindenütt felvették. A soproni teológiára például mindhárom jelentkező (Bonnyai Sándor, Klenner Gyula, Wagner Aurél) elítélt volt. Deák János professzor azzal fogadta őket: *„Gratulálok, jól tettétek, örülök, hogy jó magyarnak bizonyultatok.”* A katonai szolgálatot teljesítő Sparas Kornél huszárönkéntes csapatteste is megkapta Mühl doktor levelét; Sparast ezred-dicséretben részesítették. A bonyhádi gimnázium tanári kara pedig jelképesen szinte „lovagá ütötte” a derék fiúkat.⁶

Szűcs Gyula pere a bonyhádi járásbírószágon 1935-ben

Az 1935 tavaszán esedékes országgyűlési képviselőválasztáson ismét felforrósodott a hangulat. Gömbös Gyula miniszterelnök a Nemzeti Egység Párt színeiben fajvédő barátját, az író-politikus Pekár Gyulát indította a bonyhádi választókerületben. Nagy meglepetésére a volksdeutsch-mozgalom részéről Basch Ferenc lépett fel, aki *„kiszgazda programmal, de nem a párt hivatalos jelöltje”*-ként igyekezett szavazótáborát kiszélesíteni.⁷ Basch főkortese természetesen Mühl doktor, a „választási iroda” pedig az orvos rendelője.

⁵ Ismereteink szerint: Bonnyai Sándor, Brandt Rudolf, Gyurácz Ottó, Hajas Béla, Kárpáti Mihály, Klenner Gyula, Kreskay Zoltán, Libertiny Zoltán, Sparas Kornél, Streitenberger Zoltán, Széles Gyula, Wagner Aurél, Zart Henrik.

⁶ *Kolta László*: A bonyhádi Petőfi Sándor gimnázium – Iskolák a múltból (Budapest, 1991) 64-65. old. A visszaemlékezők: Bonnyai Sándor, Klenner Gyula, Perczel Bertalan.

⁷ Tolna megyei Hírlap, 1935/51. sz.

A feszült politikai légkörben a bonyhádi gimnazisták ismét aktivizálódtak. A módszerekből a diákos csínytevések sem hiányoztak. Egy alkalommal a régi internátus (ma: Bajcsy-Zsilinszky u. 38) előtt sétáló Mühl doktor nyakába zúdítottak néhány lavór vizet. Máskor a vasárnapi hidegvacsorájukat áldozták fel a diákok: a tápintézetből (konviktusból) kiáradó 180 legényke a főtt tojások tömegével „üdvözölte” a kétkerekű hintón arra hajtó orvost. A Fő téri volksdeutsch nagygyűlést a felsős diákok szavalókörsusa botrányba fullasztotta. Ettől kezdve a féllégálisan szervezkedő Volksdeutsche Kameradschaft helybeli tagjai szinte gerillaharcot vívtak a gimnazisták ellen. Napirenden voltak a kisebb-nagyobb összetűzések és verekedések. Ennek egyik áldozata Szűcs Gyula, VIII-os diák.

Egy tavaszi délutánon a Kossuth utcában sétáló Szűcs Gyulát náci-legények megrhamozták a közismerten hitlerista Zulauf portáról. A futva menekülő diákok üldözőbe vették, és többszáz méteren át közúton zúdítottak rá, kisebb-nagyobb zúzóadásokat okozva. Szűcs a csendőrségen bejelentette a testi sérülést okozó garázdaságot. Szabó Miklós helybeli zsidó ügyvéd – önként és ingyen vállalva a felperes védelmét – a ködobálókát feljelentette a bonyhádi Járásbíróságon. A tárgyaláson a tényállást az orvosi igazolás és több szemtanú vallomása bizonyította. Az ítéletben a felperes elégtételt kapott: a garázdaság előidézőit, a testi épséget veszélyeztető tetteseket pénzbüntetéssel sújtotta a bíróság.⁸

A következő politikai diákperre az 1939. évi országgyűlési képviselőválasztás szolgálhatott volna okot, de a helyzet másként alakult. Ugyanis az 1938-tól legálisan működő Volksbund egyik országos alvezérért, Mühl Henriket Teleki Pál miniszterelnök a kormánypárt, a Magyar Élet Pártja színeiben indította jelöltként. A náci-ellenes választópolgárok és a helyi állami hatóságok Klein Antal kisgazdapárti jelöltet támogatták. A visszas helyzetet világosan megfogalmazta a bökverseket írogató, sváb származású bonyhádi plébános, Bauer József:

Wir lassen uns durch Magyar Élet Pártja nicht betrügen,
Und durch den Mühl und Basch nicht irreführen.
(A Magyar Élet Pártja nem tud bennünket becsapni,
És a Mühl és Basch által tévútra vezetni.)⁹

Az 1939-es májusi kampányhetek egyik éjszakáján egy diákcsoport Mühl Henrik képviselőjelölt házának ablakait ismét betörte, és a ház falára rámozdította: „*Hazaáruló piszok! Du bist ein Schwein*”. A sértett feljelentésére a nyomozó csendőrség nem találta meg a tetteseket, pontosabban: nem akarta megtalálni, ugyanis nem akadt szemtanú. Így a látszat-nyomozás után a feljelentés elmaradt. De az esetnek az ország határain túl visszhangja támadt. Ugyanis a 70 %-os győzelmet elérő Mühl a bemozgott házról készített fényképekkel elárasztotta a német birodalmi újságokat, s azok – kellő felhangokkal – közölték a „fajtestvér” gyötrelmes „üldöztetésének” dokumentumait. A náciellenes mozgalom bonyhádi irányítója, a Hűségmozgalom későbbi elnöke, Perczel Béla szerint Mühl képviselő úr „*mártírkoszorút font a feje fölé, és ennek a talmi glóriának fényét külföld felé ragyogtatja.*”¹⁰

Kerista diákok a pécsi népbíróság előtt 1948-1949-ben

1944-48 között Magyarország a rendszerváltozások sorozatát élte át (a német megszállás, a nyilas uralom, a szovjet katonai közigazgatás, a demokratikus kibontakozás kezdete, az egypártrendszerbe torkolló proletárdiktatúra), egyrészt tragikus, máskor

⁸ Szűcs Gyula közlései.

⁹ *Kolta László – Solymár Imre*: Válogatott dokumentumok a Hűséggel a Hazához mozgalom történetéhez (Bonyhád, 1994) 53-54. old.

¹⁰ Tolna megyei Hírlap, 1939. aug. 9. sz.

reménykeltő, végül beletörődő, illetve kétségbeesett érzelmekkel. A tartós változást az 1948-as esztendő intézkedései készítették elő. Ezek közé sorolandó az iskolák államosítása. A kormány keresztülhajtotta akaratát: 1948. június 16-án megjelent a XXXIII. sz. törvény. Az iskolák állami átvétele gyorsan, különösebb atrocitás nélkül lezajlott, s szeptemberben megkezdődött a szocialista ideológia szerinti tanítás az állami iskolákban. A diákságra gyakorolandó hatás felgyorsítására rövidesen megalakultak az úttörő csapatok, a középiskolákban a Diákszövetség szervezetei.

A bonyhádi evangélikus gimnázium 1945-ben kereskedelmi középiskolai tagozatot indított. A fokozatosan 4 évfolyamra fejlődő iskola az államosítással önálló intézménnyé vált. A kereskedelmi középiskolában 1948 őszén nemvárt esemény borzolta fel a kedélyeket. November utolsó napján *„éjszaka az iskola udvarra néző folyosójának falára izgató reakciós feliratokat mázoltak, egyes demokratikus feliratokat leszaggattak (a hirdetőtábláról), és az udvarra primitív kézírásos röpcédulákat szórtak szét.”*¹¹ A visszaemlékezők szerint az épület előtti utcai járdára krétával hazafias jelszavakat is írtak.

Másnap reggel az igazgató bejelentésére a Járási Rendőrkapitányság politikai nyomozói azonnal munkába kezdtek. A gyanú a II. osztály tanulóira terelődött. Az osztályfőnök és a diákok kihallgatásával párhuzamosan a nyomozók összehasonlító íráselemzést végeztek. A kézírásos röplapok betűvetését egyeztették a gyanúsított diákok munkafüzeteinek és dolgozatainak betűivel, vonalvezetésével. Az órákig tartó kivizsgálást követően három II. osztályú tanulót a rendőrség letartóztatott.

Aznap (december 1-én) felsőbb utasításra az iskolai Diákszövetség is aktivizálódott. A kialakulóban lévő politikai gyakorlat mintájára – a tanítás befejezése után – röpgyűlésre összehívották a diákokat, s a szövetség titkára az alábbi „osztályharcos” nyilatkozatot olvasta fel: *„Mi a Bonyhádi Állami Kereskedelmi Középiskola növendékei megbotránkozással vettük tudomásul, hogy tanuló társaink között akadtak olyanok, akik nem értették meg a kor hívó szavát, és a régi fasiszta rendszer híveinek bizonyultak. Reakciós tevékenységük sajnos megnyilvánult. Ez ellen a fasiszta magatartás ellen mi, iskolánk haladó szellemű diákjai tiltakozunk, és kijelentjük, hogy semmiben nem azonosítjuk magunkat.”*¹²

A három diák tehát megkapta a megbélyegző, súlyos politikai elmarasztalásokat: *„fasiszta rendszer hívei”, „reakciós tevékenység”, „fasiszta magatartás”.* Feltételezhető, hogy e szavak valóság tartalmával nem is voltak tisztában a „tényállás” elkövetői. A letartóztatott diákokat néhány nap múlva a rendőrségről Pécsre szállították. Sorsukról az iskola 1949. januárjában kapott hivatalos értesítést. A három kiskorút a pécsi népbíróság *„bűnösnek mondotta ki, és a vádlottakat fejenként 8-8 hónapi börtönre ítélte nem jogerősen.”*¹³

Az elítélt tanulók adatait az iskolai anyakönyvek őrzik: *Torma József László*, szül. 1932. júl. 6-án Tamási, rk. vallású, magyar anyanyelvű. Apja Torma József gazdálkodó, anyja Schutzbach Mária; lakhely Értény (Somogy megye). A polgári iskolát 1947-ben Tamásiban fejezte be.

Torma Sándor, szül. 1930. szept. 28-án Tamási, rk. vallású, magyar anyanyelvű. Apja Torma Ferenc földműves, anyja Antli Verona; lakhelye Tamási (Széchenyi u. 592). A polgári iskolát 1945-ben Tamásiban fejezte be.

Vízvári Károly, szül. 1930. márc. 13-án, Somogyvámos, ág. h. ev. vallású, magyar anyanyelvű. Apja Vízvári Miklós kőműves, anyja Stickel Erzsébet, lakhely Somogyvámos 95. sz. A polgári iskolát 1946-ban Fonyódon végezte el.

¹¹ A Bonyhádi Kereskedelmi Középiskola irattára 33/1948-49. sz.

¹² A Bonyhádi Kereskedelmi Középiskola irattára 33/1948-49.-sz.

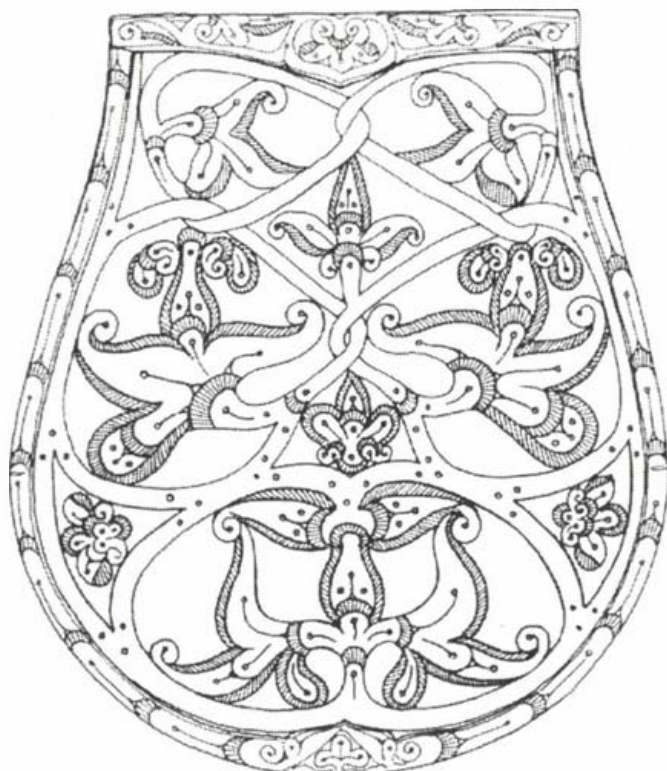
¹³ A Bonyhádi Kereskedelmi Középiskola irattára 124/1948-49. sz.

A bűnvádi eljárás alá helyezett tanulók félévkor (1949. január végén) nem kaptak bizonyítványt: „Sok mulasztás miatt nem osztályoztuk” – olvasható az anyakönyvi bejegyzés. Miután az iskola júniusig sem kapott értesítést a jogerős népbírósági ítéletről, a tanév végén mindhárom fiú nevénél a Rendtartás szerinti szabványos záradék került az anyakönyvbe: „124/1948-49. Nagy óramulasztása miatt osztályozható nem volt. Bonyhád, 1949. június 18. Dr. Kárpáti Ede igazgató”.¹⁴ A tantestület tehát politikai elmarasztalást nem tartalmazó záradékkal befejezte az ügyet. (A három tanuló további sorsát nem kutattuk).

Provinciálisnak tűnő eseményekről szóltunk. A diákcsinnynek is tekinthető tettek indítórugója mindhárom esetben azonos: *tiltakozás a diktatúra törekvései ellen*. A bonyhádi diákok demokráciából jól vizsgáztak. A neveltetésükről Fáy Ferenc diákoopéta – később hatkötetes kanadai emigráns magyar költő – 1941-ben így írt:

*Itt tanultuk e földet szeretni,
Hinni-bízni, könnyezni, nevetni.*

Dr. Kolta László

Tarsolylemez. Karos – Eperjesszög. (Hornyák László rajza)

¹⁴ A Bonyhádi Kereskedelmi Középiskola – Anyakönyv az 1948-49. tanév II. osztályú tanulókról: a 16., 17., 22. sorszám.